

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра економіки, права та управління бізнесом

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

«14» грудня 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»

за освітньою програмою професійного спрямування

«Економіка, планування та управління бізнесом»

на тему: **«ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ**

НА ПІДПРИЄМСТВІ

(НА ПРИКЛАДІ ТОВ «ЧОРНОМОРЕНЕРГОСПЕЦМОНТАЖ»)»

Виконавець:

студент ФЕУП

Шевчук Сергій Анатолійович _____

Науковий керівник:

д.е.н, професор

Траченко Людмила Анатоліївна _____

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ	6
1.1. Система екологічного управління: сутність та значення для сталого розвитку підприємства.....	6
1.2. Еколого-правові аспекти реалізації державного екологічного управління в парадигмі інтеграції України в Європейський Союз.....	13
1.3. Характеристика вимог міжнародних стандартів щодо формування систем екологічного управління на підприємствах.....	20
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ СТАНДАРТУ ISO 14001:2015 НА ПРИКЛАДІ ТОВ «ЧОРНОМОРЕНЕРГОСПЕЦМОНТАЖ»	29
2.1. Загальна характеристика ТОВ «Чорноморенергоспецмонтаж» як суб'єкта ринку інжинірингових послуг	29
2.2. Методологія формування системи екологічного управління підприємства відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 14001:2015.....	38
2.3. Визначення та аналіз процесів системи екологічного управління підприємства.....	48
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТОВ «ЧОРНОМОРЕНЕРГОСПЕЦМОНТАЖ»	60
3.1. Внутрішній аудит як засіб поліпшення системи екологічного управління на підприємстві.....	60
3.2. Моніторинг результативності процесів системи екологічного управління підприємства.....	67
ВИСНОВКИ	75
Список використаних джерел	79

ВСТУП

Актуальність теми. Нині Україна перебуває в статусі кандидата в Європейський союз, обравши вектор соціально-орієнтованого розвитку, який повинен здійснюватися на засадах триєдиної цілісної моделі економічної, соціальної й екологічної сфер. Впровадження екологічно збалансованої системи природокористування, зорієнтованої на екологічну безпеку виробництва і збереження природних екосистем – це запорука успішності національного економічного розвитку [1].

В Україні нині створилась складна економічна та екологічна ситуація, пов'язані з проблемами організації та управління на вітчизняних підприємствах екологічно орієнтованої підприємницької діяльності. Неконтрольоване забруднення довкілля відходами промислового виробництва (виконання робіт), шкідливими викидами в атмосферу, нераціональне використання ресурсів – все це наслідки відсутності системного механізму екологічного управління. Формування екологічно орієнтованої політики виробничо-господарської діяльності підприємств вигідне і на макрорівні, оскільки дозволить стабілізувати екологічну ситуацію в країні та поліпшити стан навколишнього середовища, і на мікрорівні – забезпечить раціоналізацію використання ресурсів і мінімізує витрати. Розробка, впровадження та сертифікація систем екологічного управління на відповідність вимогам ISO 14001:2015 – це дієвий засіб вирішення проблем у сфері екологічної безпеки на підприємствах та досягнення ключових цілей бізнесу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Екологічним аспектам управління діяльністю підприємств присвячені праці таких вітчизняних учених, як: Пітель Н. Я., Новак І. М., Калініченко З., Білявська Ю. В., Чайкіна А. О., Ревіна М. О., Микитюк М. В., Годлевська М. М., Харченко Т. Б., Мельник Т. О., Аксентій Ю. В., Ліпич Л. Г., Глубіцька Т. В., Зима О. Г., Небилиця О. А., Архипова Д. Є., Степаненко А., Машенков К. та інші. Проте, низка

проблемних питань й досі не вирішені та потребують подальшого дослідження. Це стосується питань щодо впровадження європейських підходів до екологічного управління на підприємствах, зокрема сфери інжинірингових послуг. Передусім, йдеться про створення та впровадження в діяльність підприємств систем екологічного управління згідно з вимогами міжнародного стандарту ISO 14001:2015 (ДСТУ ISO 14001:2015) «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування».

Мета кваліфікаційної роботи – теоретичні, методичні та прикладні аспекти формування системи екологічного управління на підприємстві.

Для досягнення поставленої мети в роботі визначено такі **завдання**:

- розкрити сутність системи екологічного управління та значення у сталому розвитку підприємства;
- розглянути еколого-правові аспекти реалізації державного екологічного управління в парадигмі інтеграції України в Європейський Союз;
- охарактеризувати вимоги міжнародних стандартів щодо формування системи екологічного управління на підприємстві;
- охарактеризувати діяльність ТОВ «Чорноморенергоспецмонтаж» як суб'єкта ринку інжинірингових послуг;
- розробити методологію формування системи екологічного управління підприємства відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 14001:2015;
- визначити та проаналізувати процеси системи екологічного управління підприємства;
- запропонувати методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту як засобу поліпшення системи екологічного управління підприємства;
- здійснити моніторинг результативності процесів системи екологічного управління ТОВ «Чорноморенергоспецмонтаж».

Об'єкт дослідження – процес створення системи екологічного управління на прикладі ТОВ «Чорноморенергоспецмонтаж».

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та прикладних аспектів щодо створення системи екологічного управління на підприємстві.

Для вирішення поставлених у кваліфікаційній роботі завдань використовувались такі **методи**: методи теоретичного узагальнення і порівняння (аналіз і синтез, індукція і дедукція), економіко-статистичного аналізу: табличний, графічний, групування; маркетингові: SWOT-аналіз, аналіз стейкхолдерів, матриця загроз, аналіз потенційних ризиків, методика визначення екологічних аспектів, спостереження, опитування; експертної діагностики: порівняння, експертне оцінювання.

Інформаційна база дослідження: наукові публікації та монографічні видання українських і зарубіжних учених, нормативно-законодавчі акти України й інших країн, міжнародні стандарти, матеріали наукових конференцій і досліджень, звіти та аналітичні матеріали відповідних державних органів, агентств, дані звітності підприємств, організацій і установ та ін.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (62 найменування). Загальний обсяг роботи становить 85 сторінки. Основний зміст викладено на 75 сторінках. Робота містить 13 таблиць, 9 рисунків.

Публікації. За результатами виконання кваліфікаційної роботи магістра прийнято участь у конференції та опубліковано тези: Шевчук С. А., Траченко Л. А. Проблеми впровадження систем екологічного управління в бізнес. Збірник матеріалів III підсумкової науково-практичної студентської конференції ОНЕУ «Сучасні виклики економіки», м. Одеса, 20 квітня 2023 р. Одеса : ОНЕУ. 2023. С. 91-93.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження дійшли таких висновків:

1. Обґрунтовано, що в сучасних умовах функціонування вітчизняних підприємств система екологічного управління дозволяє забезпечити розумний баланс між природними можливостями і негативним впливом діяльності компаній на довкілля, суттєво покращити стан навколишнього середовища, зменшити вплив негативних факторів на життя та здоров'я населення. Формування, впровадження та сертифікація систем екологічного управління створює позитивний імідж та високу ділову репутацію підприємствам, підвищує їх конкурентоспроможність та забезпечує сталий розвиток.

2. Доведено, що в парадигмі євроінтеграції України суттєву роль щодо еколого-правового регулювання відіграє «Угода про асоціацію між Україною та ЄС», спрямована на фундаментальні зміни у підходах до формування екологічної політики, докорінних перетворень у діяльності природоохоронних інститутів, раціонального використання адекватних ресурсів для екологічної безпеки довкілля. Фундаментальною основою еколого-правового регулювання є Конституція України, Закони України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про оцінку впливу на довкілля», «Про стратегічну екологічну оцінку» та інші.

3. Розглянуто сучасні стандарти ISO серії 14000, обґрунтовано їх перспективність і застосовність в управлінні бізнесом в усьому світі та що вони мають рекомендаційний характер, містять практичні інструменти для створення адекватної системи екологічного управління. Ключовим є стандарт ISO 14001:2015, що містить вимоги до створення системи екологічного управління, має логічну та раціональну модель управлінського циклу «Plan-Do-Check-Act» та на відповідність вимогам якого підприємство може сертифікувати СЕУ обраним незалежним органом, з отриманням сертифікату. Це дає суттєві

пріоритети і можливості підприємствам щодо досягнення ключових цілей бізнесу та сталого розвитку.

4. ТОВ «Чорноморенергоспецмонтаж» – визнаний авторитет у галузі інжинірингових послуг, спеціалізується на широкому спектрі електромонтажних і пусконаладжувальних робіт, будівництві й модернізації генеруючих і розподільних електричних мереж тощо. Підприємство має ефективну організаційну структуру, застосовує вертикально-інтегровану бізнес-модель, яка дозволяє виконувати всі етапи будівництва комплексно. Компанія здійснює діяльність за сертифікованою інтегрованою системою управління відповідно до вимог міжнародних стандартів: ISO 9001:2015; ISO 14001:2015 та ISO 45001:2018. Дохід підприємства у 2022 році склав 267 365 000 грн, чистий прибуток – 17 877 000 грн, у 2021 році – 430 987 000 грн та 11 934 000 грн відповідно. Аналіз фінансових показників свідчить про те, що дохід зменшився на 163 622 000 грн, що вказує на зменшення кількості замовників, бізнес яких зруйновано або призупинено із-за воєнних дій агресора – РФ на території України.

5. Розроблено методологію створення та впровадження системи екологічного управління на підприємстві із застосуванням логіко-структурної моделі, яка містить п'ять основних етапів: підготовка до створення CEУ; проведення аналізу нинішньої CEУ на відповідність вимогам стандарту ISO 14001:2015; визначення процесів CEУ і формування документованої інформації; впровадження CEУ; сертифікація CEУ. На кожному етапі визначено види робіт, вимоги та заходи щодо виконання. Такий підхід забезпечить підприємству ефективну організацію виконання робіт щодо формування CEУ та досягнення цілей у сфері екологічної безпеки довкілля.

6. Визначено контекст системи екологічного управління ТОВ «Чорноморенергоспецмонтаж» згідно з вимогами стандарту ISO 14001:2015, який містить аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів (включаючи екологічні аспекти) та аналіз потреб і очікувань зацікавлених сторін. Для визначення

контексту підприємства застосовано SWOT-аналіз та виявлено такі можливості: вихід на нові сегменти міжнародного ринку; можливість розвитку інфраструктури підприємства; поява нових замовників робіт (послуг); висока ділова репутація компанії на міжнародному ринку тощо. Виявлено екологічні аспекти та ідентифіковано за шістьма типами чинників впливу на діяльність підприємства: економічний, соціальний, техногенний, законодавчий, природний та виробничий. Здійснено аналіз впливу екологічних аспектів на діяльність підприємства експертним шляхом та сформовано матрицю загроз.

7. Результати проведеного аналізу зацікавлених сторін (стейкхолдерів) підприємства свідчать про те, що найбільший вплив на систему екологічного управління підприємства мають: замовники (споживачі), субпідрядна структура (організація) та співробітники; середньо впливають: постачальники, вище керівництво, Держінспекція України з екологічної безпеки, органи місцевої влади, громадські організації у сфері екологічної безпеки, населення України, мало впливають: інвестори та конкуренти.

8. Виявлено потенційні ризики діяльності підприємства у сфері екологічної безпеки та потреб його стейкхолдерів. Ризики ідентифіковані за видами екологічних аспектів, що впливають на діяльність підприємства: законодавство та нормативи щодо екологічної безпеки; ресурси (людські, матеріальні); навколишнє середовище; виробниче середовище; об'єкти підприємства (замовники). Визначено також потенційні ризики, пов'язані з потребами стейкхолдерів у сфері екологічної безпеки довілля та доведено, що потенційною причиною у більшості випадків є низький рівень знань персоналу щодо екологічної безпеки довілля. Це є суттєвою інформацією вищому керівництву підприємства для прийняття управлінських рішень щодо усунення причин виникнення ризиків.

9. Доведено, що внутрішній аудит сприяє виявленню проблем і формуванню заходів щодо поліпшення системи екологічного управління. Для результативності внутрішнього аудиту необхідно дотримуватись принципів:

належна професійна ретельність; незалежність; неупереджене представлення результатів тощо.

Розроблено блок-схему управління програмою внутрішнього аудиту системи екологічного управління на підприємстві, яка містить ключові етапи: встановлення цілей, визначення ризиків та можливостей, формування програми аудиту, його реалізації, моніторингу та поліпшення. Запропоновано логіко-структурну схему проведення внутрішніх аудитів системи екологічного управління, яка містить всі етапи його здійснення: планування, організацію, підготовку програми аудиту тощо.

10. Запропоновано застосування логіко-структурної схеми моніторингу результативності процесів системи екологічного управління підприємства. Здійснено моніторинг результативності процесів системи екологічного управління підприємства за 2023 рік та отримано такі результати: планування екологічних цілей та програми їх досягнення; планування дій над екологічними ризиками – процес результативний; моніторинг ступеня задоволеності клієнтів (повторні звернення); моніторинг ступеня задоволеності клієнтів (скарги, претензії); управління невідповідностями щодо несприятливого екологічного впливу – процеси результативні. Компетентність персоналу у сфері екологічної безпеки та управління екологічними аспектами – процеси нерезультативні. Це є важливою інформацією вищому керівництву ТОВ «Чорноморенергоспецмонтаж» щодо формування заходів та прийняття управлінських рішень для поліпшення процесів системи екологічного управління.

Список використаних джерел

1. Питель Н. Я., Новак І. М. Організація управління екологічно орієнтованим виробництвом. Збірник наукових праць Уманського НУС. 2021. Вип. 99 Ч. 2. С. 291-302.
2. Калініченко З. Проблеми адаптивного управління бізнес-системами в умовах впливу дестабілізаційних факторів в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 3. С. 202-231.
3. Білявська Ю. В. Екологічний менеджмент підприємства. Економіка України. 2016. № 4. С. 104-111.
4. Траченко Л. А. Системи управління якістю підприємств сфери інжинірингу: монографія. Одеса : ОНЕУ, 2019. 380 с.
5. Чайкіна А. О., Ревіна М. О. Впровадження екологічного менеджменту на підприємствах машинобудівної галузі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 24 (3). С. 113-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_24%283%29__23 (дата звернення 18.09.2023).
6. Микитюк М. В. Методи дослідження економічних наслідків дотримання та порушення екологічних норм ведення бізнесу. Науковий огляд. 2015. № 8 (18). С. 1-10.
7. Годлевська М. М., Харченко Т. Б. Перспективи впровадження системи екологічного менеджменту на українських підприємствах. International scientific e-journal. Economics. 2019. №4. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2663-4139/article/view/326> (дата звернення 20.10.2023).
8. Мельник Т. О., Аксентій Ю. В. Концептуальні засади впровадження екологічного менеджменту в Україні. Екологічний менеджмент. Київ: МАУП, 2011. С. 41-48.

9. Ліпич Л. Г., Глубіцька Т. В. Впровадження екологічного менеджменту на підприємствах хімічного комплексу. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2013. № 769. С. 59-64. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/VNULPM_2013_769_11.pdf (дата звернення 05.10.2023).

10. Зима О. Г., Небилиця О. А., Архипова Д. Є. Екологічний менеджмент як фактор еколого-економічної стійкості та розвитку промислового підприємства в системі охорони праці. Вісник КНУТД, 2018. №4. URL: <https://doi.org/10.30857/2413-0117.2018.4.7> (дата звернення 15.09.2023).

11. Степаненко А. Екологічна модернізація економіки в дискурсі четвертої промислової революції. Економіка природокористування і сталий розвиток. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України. 2018. № 1-2 (20-21). С. 15-19.

12. Машненко К. Трансформація державної екологічної політики в Україні в контексті третьої та четвертої промислових революцій. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. № 3 (34). С. 90-97.

13. Офіційний веб-портал Державної екологічної інспекції України. URL: <https://www.dei.gov.ua> (дата звернення 30.09.2023).

14. Сагайдак Ю., Харченко Т., Гацька Л. Розвиток системи екологічного менеджменту як засобу модернізації українських підприємств. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2021. №3 (216). С. 52-59.

15. Екологічні реформи України на шляху до ЄС. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690226/> (дата звернення 22.09.2023).

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

17. Екологічний бік євроінтеграції: імітація реформ чи реальні зміни? Європейська правда. Міжнародна безпека та євроінтеграція України. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/16/7067180/> (дата звернення 16.10.2023).

18. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти: посіб. / С.В. Берзіна, І.І. Яреськовська та ін. Київ: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 134 с.

19. Михайлова М.Д., Костенко О.К. Переваги та недоліки впровадження системи екологічного менеджменту та сертифікації на промислових підприємствах. Агросвіт. 2016. № 7. С. 57-60.

20. Які екологічні питання відображені в Угоді про асоціацію? URL: <https://eu-agreement.ed-era.com/b8/p1> (дата звернення 10.10.2023).

21. Якимчук А.Ю. Економіка та організація природно-заповідного фонду України. Монографія. Рівне: НУВГП, 2007. 208 с.

22. Валюх А. М. Інструменти державного регулювання процесу збереження природного капіталу. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 8. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1230> (дата звернення 05.11.2023).

23. Про охорону навколишнього середовища: Закон України від 25.06.1991 року №1264-ХІІ (редакція від 08.10.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 08.11.2023).

24. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР (редація від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 09.11.2023).

25. Сергієнко Л. В., Дзюбенко О. М., Ожго С. В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 3 (89). С. 191-200. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/7622> (дата звернення 03.11.2023).

26. Екологічна політика в інших сферах. URL: <https://eu-agreement.ed-era.com/b8/p2> (дата звернення 03.10.2023).

27. Зміна клімату та Угода про асоціацію. Паризька угода. URL: <https://eu-agreement.ed-era.com/b8/p3n> (дата звернення 13.09.2023).
28. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): моногр. / Дніпро: Національний гірничий університет, 2012. 200 с.
29. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти: посіб. / С. В. Берзіна, І. І. Яреськовська та ін. Київ: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 134 с.
30. Система екологічного управління: вимоги стандарту ISO 14001. URL: <https://ukraine-oss.com/systema-ekologichnogo-upravlinnya-vymogy-standartu-iso-14001/> (дата звернення 08.10.2023).
31. ДСТУ ISO 14001:2015 (ISO 14001:2015, IDT). Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування. [Чинний від 2016-07-01]. Вид. офіц. Київ, ДП «УкрНДНЦ». 2016. 29 с.
32. Система екологічного управління: вимоги стандарту ISO 14001. URL: <https://ukraine-oss.com/systema-ekologichnogo-upravlinnya-vymogy-standartu-iso-14001/> (дата звернення 15.10.2023).
33. Драган, О. І., Бергер А. Д. Практичні аспекти удосконалення екологічного менеджменту на підприємствах. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2020. №2 (25). С. 195-201.
34. ISO 14001:2015. Environmental management systems. Requirements with guidance for use. URL: <https://www.iso.org/home.htm> (дата звернення: 13.09.2023).
35. Жежуха В. Й., Городиська Н. А. Стан інжинірингової діяльності як бізнес-напрямку вітчизняних машинобудівних підприємств. Економічний аналіз. 2014. №16 (2). С. 58-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2014_16%282%29__11 (дата звернення: 25.09.2023р.).

36. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. (редакція від 03.09.2023р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 30.09.2023р.).

37. Траченко Л. А. Системи управління якістю підприємств сфери інжинірингу. Монографія. Одеса: ОНЕУ, 2019. 380 с.

38. Лисенко Я. О., Квактун О. О. Сучасний стан світового ринку інжинірингових послуг. Економічний простір. 2013. №74. С.24 -32.

39. Ситник О. Б. Досвід інжинірингової діяльності в сучасному економічному просторі. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2013. С. 104-116.

40. Траченко Л. А. Інжинірингові послуги як об'єкт товарознавства: експертне оцінювання якості. Монографія. Одеса: Атлант, 2014. 212 с.

41. Сайт ТОВ Чорноморенергоспецмонтаж. URL: <https://www.chesm.com.ua/> (дата звернення: 11.09.2023р.).

42. Солоденко Ю. Впровадження системи екологічного менеджменту на автотранспортних підприємствах. Науковий вісник УМО. 2017. Вип. 4 URL: https://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/vydannya/visnyk_umo/ekonomika/V_4/%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf (дата звернення: 14.09.2023р.).

43. Траченко Л. А. Оцінювання ризиків у системах управління якістю підприємств сфери інжинірингових послуг. Економічні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2018. №3 (39). С. 17-23.

44. Траченко Л. А. Внутрішній аудит як засіб поліпшення систем управління якістю підприємств сфери інжинірингових послуг. Вісник соціально-економічних досліджень. 2018. № 4 (68). С. 181-192.

45. Олійник С. О. Внутрішній аудит як необхідність підвищення ефективного управління підприємством. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації. Міжнародний збірник наукових праць 2014. №3. С.250-253.

46. Назарук М. М., Бота О. В. Дослідження екологічних ризиків як ключовий елемент оцінки впливу на довкілля. Людина та довкілля. Проблеми неоекології. 2020. № 34. С. 100-107.

47. ДСТУ ISO 19011:2019 (ISO 19011:2018, IDT) Настанови щодо проведення аудитів систем управління: [Чинний від 2021-01-01]. Вид. офіц. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2020. 34 с.

48. Траченко Л. А. Моніторинг результативності процесів систем управління якістю підприємств сфери інжинірингових послуг. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2019. № 4 (252). Ч.2. С.109-113.

49. Траченко Л.А. Сучасні проблеми ризик-менеджменту на підприємствах сфери інжинірингових послуг. Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях : зб. тез доповідей XIX Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю Одеського національного економічного університету, м. Одеса, 17-18 травня 2021 р. Одеса : ОНЕУ, 2021. С. 367-368.

50. Траченко Л.А. Сучасне управління бізнесом: оцінка відмінностей за концепцією TQM та міжнародними стандартами. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економічні науки». 2021. №2 (94). С. 231-241.

51. Жолобчук І. Концептуальні основи формування механізмів екологічного управління в сучасних умовах. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1 (50). Ч. 2. С. 233-240.

52. Потай О. А. Концептуальні засади екологічного менеджменту підприємства. Регіональна економіка. 2013. № 1. С. 226-235.

53. Бабчинська О. І. Інструменти формування механізму екологічного менеджменту в сучасних умовах. Ефективна економіка. 2020. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8250> (дата звернення: 18.11.2023).

54. Михайлова М. Д., Костенко О. К. Переваги та недоліки впровадження системи екологічного менеджменту та сертифікації на промислових підприємствах. Агросвіт. 2016. № 7. С. 57-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_7_11 (дата звернення: 13.11.2023).

55. Синиціна Ю. П., Дунайчук С. М., Чебанова М. О. Організація впровадження екологічних проектів на промисловому підприємстві. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 34. С. 193-199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrctr_2019_34_30

56. Феценко О. Л., Каменева Н. В. Теоретичні засади визначення поняття еколого-економічної безпеки підприємства. Університетські наукові записки. 2017. № 1. С. 223-231.

57. Лутковська С. М. Стратегічне управління екологічними ризиками як напрям забезпечення сталого еколого-економічного розвитку. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2020. Вип. 1. С.37-42.

58. Жовновач Р. І., Ніколаєв І. В. Екологічні ризики у формуванні еколого-економічної системи металургійних підприємств. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1587> (дата звернення: 15.11.2023).

59. Дем'яненко К. А. Сутність та складові системи екологічного менеджменту. Європейські перспективи. 2015. Вип. 6. С. 47-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_6_9 (дата звернення: 07.11.2023).

60. Білик О. С. Екологічний менеджмент на промислових підприємствах України: зміст та сутність поняття. Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит. 2016. № 12 (106). С. 49-64.

61. Потапук І. П., Стеценко М. О. Система екологічного менеджменту як складова екологічної безпеки. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 3. С. 410-416.

62. Костирко Л., Костирко Р., Серета О. Фінансове забезпечення сталого розвитку підприємств в умовах економіко-екологічних імператив.

Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2021. № 4 (39). С. 87-98.